

Helena Ostrowicka-Miszewska

DOCHODZENIE W SPRAWIE STRATEGII PAŃSTWA DLA MŁODZIEŻY¹ - Z INSPIRACJI MYŚLĄ MICHELA FOUCAULTA

1. Wprowadzenie

Niniejszy tekst jest próbą odczytania *Strategii Państwa dla Młodzieży na lata 2003--2012* w świetle aparatu analitycznego wprowadzonego przez Michela Foucaulta. Przyjmuję przy tym postawę „dociekliwego” detektywa² po to głównie, aby wytworzyć atmosferę niezwykłości i tajemnicy, charakterystyczną dla prac tego myśliciela. Zasadnicze wątki prowadzonego śledztwa wyznaczają bowiem kategorie analityczne opisane przez Foucaulta, a mianowicie pojęcia dyskursu, władzy-wiedzy, praktyk repartycji i inne. Władza, w znaczeniu nadanym jej przez Foucaulta, nie wymaga dokładnie oznaczonego sprawcy, ale wymaga ofiary, Niniejszy tekst jest więc próbą dowiedzenia tezy, iż młodzież jest „prześladowana”³. Zadanie to oznacza próbę ustalenia, co i w jaki sposób dokument polityki państwowej przedstawia jako „prawdę” o młodzieży, podpierając się nim w utrzymywaniu władzy. Będzie to więc „próba”, zgodnie z tradycyjnym, XVI-wiecznym rozumieniem terminu „esej”.

Stephen J. Bali tak pisze o Foucaulcie: „Michel Foucault jest zagadką - ten niezwykle wpływowy intelektualista uporczywie broni się przed zaklasyfikowaniem do któregoś z głównych nurtów zachodniej myśli społecznej”⁴. Niemniej jednak jego

¹ Strategia Państwa dla Młodzieży na lata 2003-2012 (dalej: SPdM) - dokument przygotowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, przyjęty przez Radę Ministrów 19 sierpnia 2003 roku, ss. 15.

² Metaforę śledztwa zapożyczam od K. Hoskina, *Dochođenje w sprawie Foucaulta. Kryptopedagog zdemaskowany* (w.). S. Ball, *Foucault i edukacja. Dyscypliny i wiedza*. Kraków, 1992.

³ Być może ofiary również władzę sprawują lub też pomagają w narzucaniu jej sobie, ale rozważenia tych kwestii tutaj się nie podejmuję.

⁴J. S. Bali, *Foucault i edukacja...*, op.cit. s. 11.

twórczość inspiruje filozofów, psychologów, socjologów, kryminologów, pedagogów i nie tylko. Prace autora *Archeologii wiedzy* burzą poczucie oczywistości, zwracając uwagę na tajemniczość tego, co pozornie zwyczajne i znane. Jego twórczość wnosi też ciekawe spojrzenie na politykę państwa.

Wedle Foucaulta (1995) zainteresowanie istotą wiedzy doprowadziło do podważania założeń dotyczących jej pewności i „dekonstrukcji” poddano zarówno „dyscypliny” wytwarzające wiedzę, jak i „prawdę” przez nie kreowaną⁵. Wydaje się, iż zainteresowanie to jest tym bardziej istotne przy „dekonstrukcji” tekstów oficjalnej polityki państwa, W polityce państwowej uobecnia się bowiem dążenie do przedstawiania świata w kategoriach „naturalnych” i oczywistych faktów. W książkach *Nadzorować i karać* (1998) oraz w pierwszym tomie *Historii seksualności* (1995) demaskuje Foucault ukryte formy represji i normalizacji⁶. Centralnym motywem w twórczości Foucaulta jest analiza określonych idei i procesów, w wyniku których nabrały one normatywnego i uniwersalnego charakteru. Podstawową kategorią pojęciową jest dyskurs, który odnosi się do tego, kto, co, gdzie i kiedy mówi oraz jaki zakres władzy posiada osoba mówiąca. Według Foucaulta dyskursy są „praktykami formułującymi przedmioty, o których owe dyskursy mówią”⁷. Tak rozumiane dyskursy kształtowane są m.in. przez czynniki instytucjonalne, społeczne i światopoglądowe, które mają wpływ na przedmiot, formę lub wybór tematyki wypowiedzi oraz na to, kto i z jakiej pozycji je formułuje⁸.

Gdyby uznać, że dyskursy ustanawiane są nie tylko przez to, co zawierają, ale także przez to, co pomijają, rozważmy, jaki jest świat w obrębie dyskursu upowszechnianego przez tzw. politykę młodzieżową państwa. Zgodnie z intencją Foucaulta⁹ chodzi mi tu o dociekanie rządzących dyskursem *Strategii...* reguł i odkrycie ich struktury.

2. „Dekonstrukcja” tekstu

Dokument rozpoczyna się od wyjaśnienia, w czyni wyraża się tzw. polityka młodzieżowa Polski. Na początku można odnieść wrażenie, iż rzecz dotyczy tylko „uregulowań prawnych” i „przepisów” dotyczących młodzieży. Dalej czytamy jednak: „Polityka młodzieżowa uznawana jest w krajach europejskich za międzyresortową, zintegrowaną politykę wobec młodych ludzi, wywodzącą się z ich potrzeb. Celem polityki mło-

⁵ M. Foucault, *Historia seksualności*, Warszawa 1995

⁶ Idem, *Nadzorować i karać: narodziny więzienia*” Warszawa 1998; idem, *Historia seksualności*, op.cit

⁷ Idem, *Archeologia wiedzy*. Warszawa 1977, s. 76.

⁸ D. Leszczyński, L. Rasiński, *Wstęp* [w:] M. Foucault, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Warszawa-Wrocław 2000.

⁹ 2a; J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej. Wydanie nowe* > Warszawa 2002.

dzieżowej jest stworzenie odpowiednich warunków bytowych dla młodych ludzi, umożliwienie im uczestnictwa w życiu publicznym, udziału w życiu społecznym, kulturalnym i politycznym na równi z innymi grupami społecznymi (...) Wybór priorytetów spośród tych zagadnień zależy od potrzeb (czyich? - dop. H. O.-M.) i możliwości poszczególnych państw"¹⁰.

Cytat ten sygnalizuje już we wstępie, jakie jest uzasadnienie dla „polityki młodzieżowej” państwa oraz „stworzenia koordynatora tych działań”. Misję tę przyjmują osoby skupione wokół *StrategiiL*. Oficjalnie to Biuro ds. Młodzieży koordynuje i monitoruje realizację *Strategii...* Jak informuje nas na swojej stronie internetowej, „współpracuje ono w tym zakresie z innymi resortami, jednostkami samorządu terytorialnego, instytucjami pracującymi na rzecz młodzieży i organizacjami pozarządowymi, szczególnie młodzieżowymi”. To oni „posiadają dyskurs”, co oznacza, że dysponują „prawem przemawiania, kompetencją w zakresie rozumienia, legalnym i natychmiastowym dostępem do zbioru wypowiedzi już sformułowanych, zdolnością do włączania tego dyskursu w decyzje, instytucje lub praktyki”¹¹. W związku z tym nie jest trudno zidentyfikować tu narratora. Osadzenie dokumentu w dyskursie rządowym nadaje mu mocy. Jest to dyskurs formalny, bezosobowy i autorytatywny. Ten autorytatywny charakter próbuje się osłabić poprzez kilkakrotne wskazywanie na proces jego tworzenia, jako „dyskusji” i „kompromisu”, np. na stronie 2. dokumentu czytamy: „Sformułowana w tym dokumencie strategia państwa dla młodzieży jest wynikiem kompromisu pomiędzy: wnioskami zawartymi w diagnozie przygotowanej przez Zespół Ekspertów MENiS, zadaniami państwa powstałymi w procesie akcesji do UE, postulatami środowisk młodzieżowych konsultujących projekt oraz istniejącymi uwarunkowaniami ekonomicznymi, społecznymi i politycznymi”¹²,

W drugim punkcie *Strategii...* pojawia się diagnoza „oparta na badaniach przeprowadzonych przez różne instytucje w kraju” (SPdM, s. 2), na podstawie których powstała *Biała Księga Polskiej Młodzieży*. Wiedza ta stanowić ma źródło danych i informacji dla wszystkich projektów realizowanych w ramach *Strategii* w rezultacie owej diagnozy określono „5 kluczowych zagadnień”, a mianowicie:

1. Edukację młodzieży.
2. Zatrudnienie.
3. Uczestnictwo młodzieży w życiu publicznym.
4. Czas wolny, kulturę, sport, turystykę.
5. Zdrowie i profilaktykę.

Następnie przedstawionych zostało 6 „celów strategicznych” i w ramach każdego z nich - „metody realizacji celu”, terminy „rozpoczęcia realizacji” (zwykle rok 2003 lub

¹⁰ SPdM, s. 1-2,

¹¹ M. Foucault” *Archeologia wiedzy*, op.cit, s. 96.

¹² SPdM, s. 2.

2004) i „realizatorów” (najczęściej MENiS), Wyłącznie MENiS zostało wyznaczone do realizacji działań w zakresie:

- opracowania programu edukacji młodzieży niepełnosprawnej,
- stworzenia podstaw prawnych kształcenia na odległość,
- kształcenia młodzieży z OHP,
- pracowania programu „wyrównywania szans edukacyjnych młodzieży z terenów wiejskich („Janko Muzykant”),
- procedur i metod do oceny „wartości rezultatów kształcenia” nieformalnego,
- wyposażenia wszystkich szkół średnich w pracownie komputerowe, Internet, a bibliotek - w centra „informacji multimedialnej i internetowej” (do 2004 roku),
- budowy bazy portali edukacyjnych, elektronicznych bibliotek wirtualnych, multimedialnych aplikacji edukacyjnych itp.,
- upowszechnienia dostępu uczniów do doradztwa szkolnego,
- rozwoju ogólnopolskiej sieci biur karier,
- ~ pomocy organizacjom młodzieżowym „w utrzymaniu bazy” „,
- uczestnictwa młodzieży w życiu publicznym i społecznym,
- tworzenia bazy danych o wolontariacie młodzieżowym, krajowym i zagranicznym,
- finansowania i dofinansowywania „wymiany międzynarodowej młodzieży nie zamożnej”,
- projektu współpracy młodzieży państw UE z państwami Europy Środkowej i Wschodniej (spoza UE) oraz uczestnictwa młodzieży polskiej w Europejskim Forum Młodzieży,
- stworzenia systemu informacji o systemie edukacji oraz Narodowego Planu Badań Młodzieży,
- kooordinacji strategii państwa dla młodzieży,
- kształcenia i doskonalenia zawodowego dorosłych pracujących z młodzieżą (standardów kształcenia, akredytacji placówek doskonalenia nauczycieli, kursów na odległość, programów komputerowych do samokształcenia, tworzenia warunków do wykorzystywania Internetu w nauczaniu).

Dodatkowo, do realizacji celów związanych z przeciwdziałaniem bezrobociu i innym problemom socjalnym wyznaczono: MGPIPS, MRiRW, MSWiA, RCSS, GUS, OHP¹³, samorządy terytorialne, organizacje pozarządowe, fundacje i pracodawców (bez ściślejszych danych). Incydentalnie jako realizatorzy *Strategii...* pojawiają się: Ministerstwo Kultury i Ministerstwo Zdrowia. Organizacje młodzieżowe, Program Młodzież i „Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży” mają do odegrania swoją rolę

¹³ MGPIPS - Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej; MRiRW - Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi; MSWiA - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji; RCSS - Rządowe Centrum Studiów Strategicznych; GUS - Główny Urząd Statystyczny; OHP - Ochotniczy Hufiec Pracy.

w ramach „stwarzania szans dla rozwoju własnej aktywności” oraz „międzynarodowej współpracy młodzieży”. Takie rozpisanie ról sprawia, że dokument ten uznaje i wzmacnia centralną pozycję MENiS i innych agend rządowych w zakresie rozwiązywania wymienionych wyżej „5 kluczowych zagadnień” dotyczących polskiej młodzieży.

Ta część *Strategii...* ma zatem stanowić receptę na poprawę sytuacji. W ostatnim punkcie mówi o „możliwościach finansowania”, czyli zrealizowania owego cudownego przepisu. *Strategia...* daje tym samym obietnicę dysponowania środkami finansowymi do rozwiązania wszystkich zdefiniowanych problemów. Dyskurs ten uwodzi i wabi społeczeństwo poprzez gwarancje „prawdy” o młodzieży oraz skuteczności podejmowanych działań. Urok instrumentalnej racjonalności *Strategii* bazuje na przedstawieniu celów i metody jako jedynie słusznej i właściwej (skutecznej) - tzw. metody otwartej koordynacji. Dzięki temu podpowiada ona, co stanowi problem i jak być powinno.

3. Przypadek młodzieży

W obrazie społeczeństwa, który kreowany jest przez dokument *Strategii* kategorią młodzieży określa się grupę społeczną w wieku 15-25 lat. Czyżby zasadnicze kryterium stanowił wiek biologiczny? Autorzy zwracają uwagę na zróżnicowanie młodzieży: „Młodzież to nastolatki i młodzi dorośli, uczniowie i studenci, pracujący i bezrobotni, ludzie, którzy założyli już rodziny i samotne matki, osoby pełnosprawne i z określonymi typami niepełnosprawności, młodzi, którzy weszli w konflikt z prawem lub wymagający działań resocjalizacyjnych czy profilaktycznych, osoby o różnym statusie materialnym, mieszkające w miastach i na wsi, aktywnie działające w życiu publicznym bądź bierne”¹⁴.

Inne możliwe charakterystyki zostają pominięte, przemilczane, np. płeć czy zmienne psychologiczne, wyzwalając tym samym maszynę marginalizacji innych kryteriów różnicowania. Warto zauważyć, że przyjmuje się tu *implicite* związek potrzeb z wyżej wymienionymi cechami młodzieży, głównie socjodemograficznymi. Zasadniczym celem *Strategii* jest „wyrównywanie szans rozwoju młodego pokolenia”, a także „jak najlepsze wykorzystanie możliwości wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej”¹⁵. Wydaje się zatem, iż dokument ten wpisuje się w dyskurs euroentuzjastów (nie ma mowy o zagrożeniach związanych z akcesją) i egalitarystów (by nie powiedzieć: socjalistów). Zgodnie z koncepcją Foucaulta¹⁶ należy pamiętać o szczególnych cechach miejsca i czasu oraz uwarunkowaniach społeczno-politycznych, które dostarczają reguł określających dominację określonej „prawdy” i formy dyskursu.

¹⁴ SPdM, s. 2.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ M. Foucault, *Power/Knowledge*, London 1980.

Strategia... powstaje na rok przed włączeniem Polski do struktur Unii Europejskiej jako dokument lewicowego (choćby programowo) rządu. Kontekst ten kształtuje warunki istnienia tekstu. W ramach tego dyskursu tworzone są liczne uzasadnienia dla decyzji, iż „rząd powinien podejmować działania na rzecz młodzieży” „w trzech „sferach życia” „: „edukacji, zatrudnieniu, uczestnictwie młodych ludzi w życiu publicznym” „¹⁷.

Po pierwsze *Strategia...* powołuje i kreuje w sprawie młodzieży autorytety: rekomendacje Zgromadzenia Ogólnego ONZ uchwalone w 1985 roku, Rezolucję 98(6) Rady Europy, wydaną 16 kwietnia 1998 roku oraz *Białą Księgę Młodzieży* Komisji Europejskiej (*Nowe impulsy dla młodzieży europejskiej 2002*) opracowaną we współpracy z „zespołem ekspertów” powołanym przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu. Te instytucje, jak powiada Foucault¹⁸, pozwalają na utrwalenie lub zmianę form dyskursu, wraz z wiedzą i władzą, jakie ze sobą niosą. Foucault przekonuje, dopracowując koncepcję „kryzysu uprawomocnienia”, opisywaną przez Jürgena Habermasa, iż państwo już od dawna nie posiada uprawomocnienia¹⁹. Sprawowanie władzy i jej akceptacja wymagają dziś legitymizacji zawodowej ekspertyzy. W ujęciu Habermasowskim kryzys uprawomocnienia następuje wtedy, gdy państwo za pomocą systemu polityczno-administracyjnego rozszerza zakres kontroli i planowania administracyjnego, nie dysponując jednak odpowiednimi środkami, by sprostać temu zadaniu²⁰. Jeśli teza Foucaulta jest słuszna, to nie zaufanie wobec państwa, ale do ekspertów używane jest w *Strategii*. w celu eliminacji pytań moralnych i politycznych dotyczących działań rządu.

Oprócz kreowania ekspertów w sprawie młodzieży, autorzy dokumentu gwarantują legitymizację *Strategii* informując czytelnika, iż decyzje podjęto w rezultacie „dyskusji” i „kompromisu”, a terminy te niosą w sobie spory ładunek pozytywnej konotacji i eliminują podejrzenie o autorytatywność czy stronniczość diagnoz, definicji, celów i metod działania” *Strategia...* wabi więc społeczeństwo także poprzez gwarancję swej obiektywności.

Idąc dalej, kolejnym ważnym tropem w naszym śledztwie jest ślad „praktyk reparycji”, czyli technik i form organizacyjnych, które wpływają na kształtowanie i wzmacnianie tożsamości i poczucia podmiotowości młodzieży²¹. Praktyki te, zdaniem Foucaulta, są nierozdzielnie związane z powstaniem i rozwojem nauk humanistycznych, które dostarczają terminologii do klasyfikacji i usprawiedliwiania koniecznych

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, op.cit.

¹⁹ M. Waker, *Samotna polityka Michela Foucaulta* [w:] „Nie pytajcie mnie kim jestem...” Michel Foucault dzisiaj, M. Kwiek (red), Poznań 1998,

²⁰ G. Evert, *Habermas i edukacja. (Wpływ Habermasa na anglosaską literaturę pedagogiczną)* [w:] *Nieobecne dyskursy*, Z. Kwieciński (red), cz. III, Toruń 1993.

²¹ J. S. Ball, op.cit

różnic. Ich funkcja zredukowana jest do obiektywizacji w służbie społecznych technologii, gdzie jednostka w sposób natrętny jest poddawana różnorodnym standardom, schematom i normom. Młodzież w Strategii... została uprzedmiotowiona w oparciu o ustalone kryteria i wskaźniki, tj. współczynnik skolaryzacji czy dane statystyczne GUS. W tych subtelnych technikach pomiaru młodzi ludzie dają się poznać, odpowiadając na pytania i poddając się władzy. Wiadomo, iż badaniem młodzieży od lat zajmują się przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych: socjologowie, psychologowie, pedagodzy, psychiatrzy, antropologowie i in. Dane o młodzieży zbierają także ośrodki demoskopijne, ośrodki badania opinii i Główny Urząd Statystyczny. Wiedza juwentologiczna stanowi bowiem podstawę projektowania przekazów edukacyjnych, ludycznych, a także kampanii reklamowych, działań marketingowych i agitacji politycznych.

Na „grupy ryzyka” o „specjalnych potrzebach edukacyjnych” wykreowano w Strategii... młodzież wiejską i uczniów szkół zawodowych, „młodzież przebywającą poza systemem edukacji i pracy” oraz „na długotrwałym bezrobociu”²². W odpowiedzi na ten dyskurs spodziewać się można wkrótce pojawienia się typu „młodzieży bez szans na zatrudnienie”. Młodzież zostaje tu policzona i zaklasyfikowana, a każda rozpoznana potrzeba stwarza kolejną zależność. Jeśli Foucault ma rację, tego typu dyskurs wykorzystywany jest nie tylko do tego, aby wprowadzić zmiany, lecz także po to, by uprawomocnić owe zmiany, gdyż upowszechniona wiedza uznana jest za „prawdziwą”. Wiedzę powstałą w toku sprawowania władzy i wykorzystywaną do legitymizacji dalszych działań określa Foucault jako „władzę-wiedzę”, a instytucje, w których władza tego typu jest sprawowana - „instytucjami dyscyplinarnymi”²³. Chodzi tu jednak o „władzę bez podmiotu”, władzę „rozproszoną i sprawowaną przez wszystkich nad wszystkimi”²⁴. Agendy państwa to w istocie tylko element tak rozumianej władzy. Pojawia się w naszym dochodzeniu kolejny trop - definicje młodzieży.

Młodzież jako kategoria społeczna bywa interpretowana przez socjologów jako element struktury społecznej, jako część społeczeństwa, czasem jako jego dobra reprezentacja, szczególnie w badaniach futurologicznych. Z kolei młodzież jako federacja grup przez antropologów postrzegana jest w ogólnej perspektywie badania zróżnicowań i odrębności społecznych²⁵.

Spójrzmy na definicję encyklopedyczną. W Encyklopedii pedagogicznej: „Młodzież to społeczno-demograficzna kategoria osobników, pozostająca w stadium przejściowym pomiędzy okresem dzieciństwa a dorosłości, równoznacznej z osiągnięciem samodzielności ekonomicznej i społecznej”²⁶.

²³ M. Foucault, Nadzorować i karać, *op.cit*

²⁴ I. Szacki, *op.cit*, s. 908.

²⁵ B. Fatyga, *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej. Warszawa 1999.*

²⁶ W. Adamski, *Młodzież współczesna [w:] Encyklopedia pedagogiczna. W. Pomykało (red) Warszawa 1993, s. 380.*

No cóż, jeśli określamy młodych ludzi kategorią osobników znajdujących się „pomiędzy”, to nic bardziej oczywistego, jak konieczność wyjścia z tego stanu przejściowego i uzyskania „samodzielności ekonomicznej i społecznej”... We wcześniejszych tekstach z zakresu socjologii wychowania definicje młodzieży wiązały ją z instytucjami edukacyjnymi, opisując młodzież jako tę część społeczeństwa, która znajduje się na etapie przygotowania do przyszłych ról społecznych²⁷. Na potencjał innowacyjny młodych ludzi zwróciły uwagę zbiorowe bunty młodzieży w Stanach Zjednoczonych i na Zachodzie Europy w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku. „Juwenaliści i futurologicy w młodzieży upatrują „lokomotywy zmian”... Jeśli Foucault ma rację, pojawianie się nowych znaczeń stanowi rezultat walk i realizowania władzy”.

4. Zakończenie

Podsumowując - i rezygnując z metafory zanim stanie się banalna - powyższe dowody w sprawie *Strategii*., pokazują, jak poprzez zaklasyfikowanie do określonej kategorii osób (tu: młodzieży) pozwalamy poznać siebie i jednocześnie zdominować. Dokument ten spełnia funkcje propagandowe na rzecz rządu. W ten sposób, zdaniem Foucaulta, władza nowoczesnego typu, w której uwięzieni są zarówno ci, którzy ją sprawują, jak i ci, którzy jej podlegają, kształtuje jednostki podatne na rządzenie. Jednak to my decydujemy o tym, czy jesteśmy skłonni poddać się proponowanej przez Foucaulta kuracji. Uznaję wielość odczytań tekstu *Strategii*., które z odmiennej optyki mogłyby wyglądać zupełnie inaczej. Traktuję bowiem własną małą narrację jako jedną z możliwych w obrębie praktyk dyskursywnych, w których uczestniczę. Teksty Foucaulta pokazują, że to, co jest dzisiaj, nie zawsze było i uświadamiają zarazem, że skoro pewne formy władzy-wiedzy zostały stworzone, to mogą zostać zniszczone²⁹. Dziś po 11 września wiemy doskonale, że człowiek i jego wytwory mogą być „czasowe”. Przestrzegaliśmy przed tym w 1873 roku Friedrich Nietzsche w następującej bajce: „W pewnym odległym zakątku wszechświata wśród migotu niezliczonych systemów słonecznych była sobie raz gwiazda, na której mądre zwierzęta wynalazły poznanie. Była to chwila największej pychy i największego zakłamania w „dziejach świata” - ale też tylko chwila. Po paru tchnieniach natury gwiazda wystygła i mądre zwierzęta wymarły”³⁰.

²⁷ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania. Społeczeństwo wychowujące*, Warszawa 1973.

²⁸ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.

²⁹ D. C. Hoy, *Foucaulta teoria krytyczna* [w:] „Nie pytajcie mnie kim jestem..” *Michel Foucault dzisiaj*, M. Kwiek (red.), Poznań 1998.

³⁰ F. Nietzsche, *O prawdzie i kłamstwie w pozamoralnym sensie* [w:] *Pisma pozostałe 1962-1975*, tłum. B. Baran, Kraków 1993.

LITERATURA:

- Adamski W., *Młodzież współczesna* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, W, Pomykało (red.), Warszawa 1993.
- Ball, J. S. *Foucault i edukacja. Dyscypliny i wiedza*, Krakow, 1992,
- Evert G., *Habermas i edukacja. (Wpływ Habermasa na anglosaską literaturę pedagogiczną)* [w:] *Nieobecne dyskursy*, Z, Kwieciński (red.)” cz. III, Toruń 1993. Fatyga B., *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej*, Warszawa 1999.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, Warszawa 1977.
- Foucault M., *Power/Knowledge*, London 1980.
- Foucault M., *Historia seksualności*, Warszawa 1995.
- Foucault M., *Nadzorować i karać: narodziny więzienia*, Warszawa 1998.
- Hoy D. C.» *Foucault a teoria krytyczna* [w:] „*Nie pytajcie mnie kim jestem*”..” *Michel Foucault dzisiaj*, M. Kwiek (red.), Poznań 1998.
- Hoskin K, *Dochodzenie w sprawie Foucaulta. Kryptopedagpg zdemaskowany* [w:] J. S. Bali, *Foucault i edukacja. Dyscypliny i wiedza*, Kraków 1992.
- Leszczyński Krasiński., Rasiński L, *Wstęp* [w:] M. Foucault, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Warszawa-Wrocław 2000.
- Nietzsche F., *O prawdzie i klamstwie w pozamoralnym sensie* [w:] *Pisma pozostałe 1962-1975*, tłum. B. Baran, Kraków 1993.
- Nowe impulsy dla młodzieży europejskiej: Biała Księga Komisji Europejskiej*, Warszawa 2002.
- Strategia Państwa dla Młodzieży na lata 2003-2012*, <http://www.menis.gov.pl>
- Szacki JU *Historia myśli socjologicznej. Wydanie nowe*, Warszawa 2002.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Walzer M., *Samotna polityka Michela Foucaulta* [w:] J „*Nie pytajcie mnie kim jestem*...” *Michel Foucault dzisiaj*, M. Kwiek (red), Poznań 1998.
- Znanięcki F., *Socjologia wychowania. Społeczeństwo wychowujące*, Warszawa 1973
<http://www.yforum.pl/struktura/misja.php>